

СУЧАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ АГРАРНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ CURRENT ORGANIZATION OF RURAL TOURISM IN UKRAINE AS A PROMISING DIRECTION OF AREAS AGRICULTURE

Наталія АНДРЕЄВА,
доктор економічних наук,
Інститут проблем ринку
та економіко-екологічних
досліджень НАН України,
Одеса

Natalya ANDREYEVA,
PhD Economics,
Institute of Market Problems
and Economic & Ecological
Research, NAS of Ukraine, Odessa

Сергій НЕЗДОЙМІНОВ,
кандидат економічних наук,
Одеський державний
економічний університет

Sergiy NEZDOYMINOV,
PhD Economics,
Odessa State
Economic University

Ігор ДИШЛОВИЙ,
кандидат економічних наук,
Міжнародний Слов'янський університет

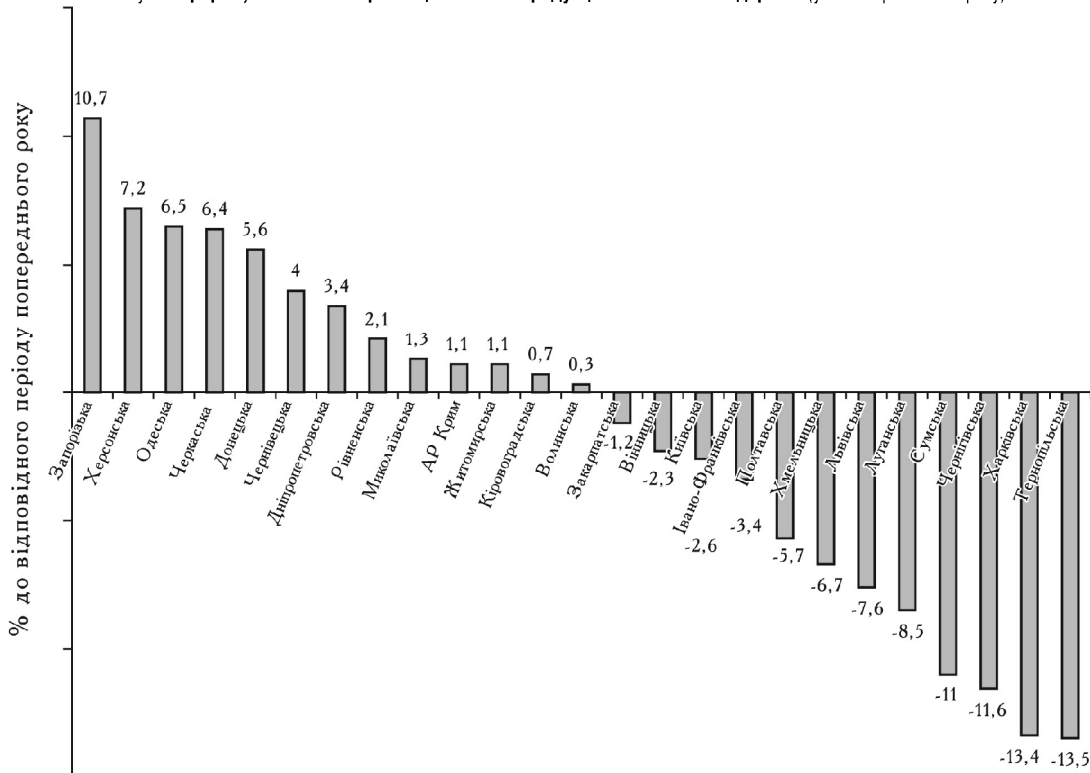

Igor DYSHLOVY,
PhD Economics,
International Slavic University

Аграрне виробництво в Україні залишається головним видом господарської діяльності на селі, від якого залежить основна частина грошових надходжень для фінансування забезпечення селянської родини. Проте сучасна економічна ситуація поставила саме селянську родину та сільськогосподарську галузь виробництва у край економічно невідгідне становище, чим значно зменшила її значення як засобу вирішення проблем розвитку сільських територій. Така ситуація змушує сільське населення займатися пошуком

альтернативних джерел надходжень за рахунок розвитку підприємницької або власної господарської діяльності в інших сферах, зокрема аграрному туризмі. В умовах трансформації економіки аграрний туризм перетворюється в один з універсальних засобів диверсифікації джерел доходів сільського населення й одночасно є ефективним методом поширення знань туристів і екскурсантів про природні, історичні, етнографічні особливості регіонів України.

Рисунок. Приріст, зменшення виробництва валової продукції сільського господарства (у січні-вересні 2010 року)

Таблиця. Темпи зростання (зменшення) валової продукції сільського господарства (до відповідного періоду попереднього року), %

	Січень-вересень	
	2009	2010
Україна	103,3	98,7
АР Крим	105,9	101,1
Вінницька	105,7	97,7
Волинська	100,4	100,3
Дніпропетровська	96,5	103,4
Донецька	97,9	105,6
Житомирська	102,4	101,1
Закарпатська	101,3	98,8
Запорізька	92,6	110,7
Івано-Франківська	113,2	96,6
Київська	98,7	97,4
Кіровоградська	94,4	100,7
Луганська	90,3	91,5
Львівська	107,6	92,4
Миколаївська	104,4	101,3
Одеська	94,7	106,5
Полтавська	104,9	94,3
Рівненська	102,9	102,1
Сумська	104,4	89,0
Тернопільська	112,4	86,5
Харківська	93,7	86,6
Херсонська	104,8	107,2
Хмельницька	104,4	93,3
Черкаська	108,0	106,4
Чернівецька	106,3	104,0
Чернігівська	102,0	88,4

Метою статті є визначення проблемних питань територіальної організації підприємницької діяльності в сфері аграрного туризму та розробка пропозицій щодо удосконалення державного механізму розвитку туристичної діяльності в сільській місцевості.

Підприємства рекреаційно-туристичної сфери регіону, територіальні державні установи при розробці ринкових стратегій мають урахувати регіональні дослідження локальних територій та статистичних спостережень розвитку туристичного ринку, наявні природно-рекреаційні та аграрні ресурси, міжнародний досвід розвитку аграрного туризму.

Незалежно від ступеня господарського розвитку європейських країн сільське господарство здавна є найслабшою ланкою господарського комплексу держав. Надмірне виробництво м'яса, зміна звичок у харчуванні, забруднення середовища і соціальні зміни села — це головні причини пошуку додаткових джерел прибутків із сільського господарства. Тому здебільшого спільною причиною стало незадоволення рівнем одержаних прибутків. Очевидно, що у різних країнах ці рівні відрізняються, по-різному дотується сільське господарство, але механізм скрізь подібний, що сприяє обміну досвідом господарств різних країн.

Наприклад, в Австрії, Англії, Франції, Німеччині та інших країнах відпочинок на селі є постійною туристичною пропозицією вже кілька десяти років. Це швидше не мода одного сезону, а природне забезпечення туристичного попиту. У всіх країнах аграрний туризм просувають і рекламують однаково: можна брати за взірець будь-який приклад родинної промодії. У кожній країні є перелік критеріїв, якими повинні бути умови і місця для проживання туристів на селі. Відпочинок на фермах дає можливість зайняти родини, які надають туристичні послуги, і

значно поширити види підприємницької діяльності суб'єктів господарювання шляхом обслуговування гостей, що приїжджають на село. Як свідчить досвід, місцева влада бачить вигоди від такої діяльності й підтримує розвиток туризму на сільських територіях.

Варто також зауважити, що в деяких країнах сільський туризм і екологічний туризм розглядаються практично як синоніми в рамках одного напрямку туристичної індустрії (наприклад, Turismo Rural в Іспанії або Agrotourism на Кіпрі). В інших країнах поєднання сільського й екологічного туризму закладено в один тип пакета туристичних послуг (наприклад, в Італії цей напрямок названо «Природа і здоров'я»).

Як визначає **В. Васильєв**, на сучасному етапі єдина універсальна концепція сільського туризму відсутня, та й навряд чи вона взагалі може бути на сьогоднішній день створена, тому що в різних країнах традиції, умови та завдання — різні. Спільним є лише те, що сільський туризм фактично перетворився на ефективний і перспективний сектор туристичної індустрії, причому не тільки в Європі, де він набув найбільшого розвитку в останні два десятиліття. Першопричини звернення європейських держав до політики підтримки сільського туризму різні, але в основному вони економічного і соціального характеру. Найчастіше це стимулювалося новими зовнішніми факторами [1].

Невипадково сільський туризм у 80-90-і роки ХХ сторіччя одержав розвиток саме в Західній Європі, коли були прийняті заходи для регулювання аграрного сектора ЄС, спрямовані на підвищення його конкурентоспроможності в порівнянні з провідними світовими експортерами агропродукції. Ставилось завдання стабілізувати ціни на аграрну продукцію й уникнути криз надвиробництва, знизити національні обсяги сільгоспвиробництва (за умовами квотування). При цьому необхідним було знайти соціальні амортизатори, що дозволили б зайняти роботою сільських жителів, зберегти колишню щільність населення на селі, уникнути міграції і негативних соціальних явищ. У цих умовах сільський туризм став розглядатися як альтернативна діяльність (форма малого сімейного бізнесу) і одержав політичну, а отже, також юридичну й фінансову підтримку влади.

Політику підтримки сільського туризму в ЄС спрямовано на економічно відсталі райони. Спостерігається успіх сектора сільського туризму, що з допоміжної підгалузі сільського господарства в ряді країн став перетворюватися в самостійний і конкурентоспроможний сектор туристичної індустрії. На нинішньому етапі деякі держави стали розглядати і підтримувати його вже саме в цій якості. Тим більше, що він орієнтований на широке використання і пропагування культурно-історичної специфіки країни (регіону), її побутових і культурних традицій.

Сучасний етап реформування аграрних відносин в Україні характеризується погіршенням фінансового стану та зниженням платоспроможності сільськогосподарських і агропромислових товаровиробників, недосконалістю кредитно-фінансової системи. Це призводить до того, що із 7,8 млн. працездатних осіб, які мешкають у сільській місцевості, 1,6 млн. — безробітні, а 1,9 млн. — зайняті лише в особистих селянських господарствах. Оплата праці зайнятих у сільському господарстві тривалий час залишається найнижчою серед галузей економіки і складає близько 48% від загального середнього рівня, не досягаючи навіть межі малозабезпеченості. Доходи сільських жителів є найнижчими в країні. Майже 60% мешканців сільської місцевості за рівнем своїх номінальних доходів знаходять-

Presents problems of territorial organization of agricultural processes on the basis of regionalization of tourism businesses and proposed measures for improvement of state regulation of agro-tourism activities in the agricultural sector are researched.

У статті досліджено проблемні питання процесів територіальної організації аграрного туризму на засадах регіоналізації підприємницької діяльності та запропоновані заходи щодо удосконалення механізму державного регулювання туристичної діяльності в аграрному секторі економіки.

ся за межею бідності. З року в рік зменшуються споживчі витрати селян, особливо на непродовольчі товари й послуги. Внаслідок цього погіршується демографічна ситуація в сільській місцевості. Отже, соціальні чинники є вкрай несприятливими для реформування АПК. Аграрна реформа не розв'язала соціальних проблем села, а швидше, навпаки, загострила більшість із них. Останнім часом погіршується стан довкілля, екологічні умови землекористування, соціальні та демографічні складові аграрного виробництва. Ряд нерозв'язаних проблем, що становлять загрозу продовольчій безпеці України, потребують вжиття невідкладних заходів. Основні з цих проблем поряд із названими вище — високий рівень розораності земель, падіння родючості ґрунтів, а також порушення вимог сівозміни, зниження поголів'я у тваринництві, негативні зміни у структурі товарного аграрного виробництва у цілому. Сільськогосподарська освоєність земельних ресурсів України дуже висока — 72,2% загалом по країні (41 827 тис. га). Рівень розораності ґрунтів критично високий — 79% земель сільськогосподарського використання, або 56,7% загальної території країни. Такої високої розораності ґрунтів не має жодна європейська країна: середній показник держав ЄС — 25,6%; найрозвиненіших країн — 11,8% [2].

У таблиці та на рисунку наведено статистику щодо темпів зростання продукції сільського господарства за регіонами України. Як свідчать дані, в 2010 році у 12 регіонах України зменшилось виробництво валової продукції сільського господарства до відповідного періоду попереднього року, а загалом в Україні — на 1,3% [2].

Досвід сучасного реформування аграрного сектора економіки країни наочно довів, що сама реорганізація державних і колективних сільськогосподарських підприємств та надання землі у приватну власність не вирішують проблеми насичення ринку продовольчими товарами. Ефективне виробництво товарної сільськогосподарської продукції неможливе без державних протекціоністських програм, спрямованих на формування повноцінного життєвого середовища, задоволення економічних і соціальних інтересів сільського населення, забезпечення комплексного розвитку сільських територій.

Проблеми територіальної організації аграрного туризму є достатньо актуальними та науково дискусійними. За останні роки в економічній літературі з'явилися монографії, наукові праці та статті, в яких основною тезою є проблема залежності формування регіонального ринку аграрного туризму від конкуренції за право експлуатації усіх видів рекреаційних ресурсів, але, на наш погляд, є і не менш актуальні проблеми відродження депресивних територій. Сучасна наукова проблематика територіальної організації аграрного туризму в регіонах України охоплює два основних напрямки. Перший — виявлення закономірностей територіальної організації туристично-рекреаційного обслуговування споживачів послуг сільського туризму як галузі господарства. Другий — подальша розробка кластерної системи рекреаційних утворень для розвитку підприємницької діяльності в сфері аграрного туризму.

Деякі учені поділяють думку, що агротуризм — це форма сільського туризму, яка безпосередньо пов'язана із сільським (фермерським) господарством, що одночасно надає послуги з проживання та харчування, знайомить із сільськогосподарською діяльністю, традиціями та етнографічними звичаями даного регіону [3; 4; 5]. Але, на наш погляд, поняття «сільський туризм» і «агротуризм» у сенсі дослідження умов регіонального розвитку територій є тотожними категоріями, тому що пов'язані з економічною природою послуг сільськогосподарського виробництва та обов'язково з місцем споживання турпослуг в сільському середовищі. Сільський туризм визнано окремим видом туризму, розвиток якого є пріоритетним напрямком державної політики, на що вказують статті 4 та 6 Закону України «Про туризм» [6]. Тому ми пропонує-

мо вважати в даному дослідженні сільський туризм видом туризму, а аграрний туризм — його формою, пов'язаною з підприємницькою діяльністю. Такий науковий підхід закладено і в основу визначення понять, які наводяться в проєкті Закону України «Про сільський аграрний туризм», розробленому на виконання п.34 розпорядження КМУ від 18.02.2009 №219-р «Про затвердження орієнтовного плану законопроектних робіт на 2009 рік». Розглядаючи ці поняття, ми вважаємо, що «агротуристична діяльність» — це діяльність фізичної особи — сільського господарського товаровиробника, особистого селянського господарства, спрямована на задоволення потреб туристів та надання їм агротуристичних послуг. Таким чином, важливим положенням пропонуваного концептуальних підходів до визначення аграрного туризму є розуміння людської природи потреб як єдності потреб товаровиробника, особистого селянського господарства та потреб туристів в організації рекреаційного обслуговування. Оскільки основним регулятором розвитку є механізми адаптації, то для розуміння сутності взаємодії природи й суспільства необхідно інтерпретувати аграрну культуру як цілісний адаптований механізм людської діяльності. В цьому полягає, на нашу думку, зміна траєкторії наукових поглядів на сучасний розвиток сільського аграрного туризму. Відзначимо, що методологічним базисом дослідження окресленої проблеми є дві головні домінанти. По-перше, тези про те, що підприємство в туристично-рекреаційній сфері разом із промисловим і сільськогосподарським виробництвом — рівноцінні форми господарського освоєння території регіону. По-друге, сучасні положення регіональної економіки про необхідність реструктуризації традиційних форм господарства. Дослідження кількісних показників розвитку сільського зеленого туризму, за даними громадської організації «Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні», свідчать про позитивні тенденції щодо привабливості цього виду діяльності як для підприємців, так і для туристів. За 2000-2010 роки кількість власників садиб, що пропонували туристично-рекреаційні послуги, зростає із 106 до 1600 одиниць.

Державна служба туризму і курортів України відзначає, що соціально-економічними передумовами розвитку сільського туризму в регіонах є:

- наявний приватний житловий фонд, потенційно це понад 1 млн. будинків (за даними 2009 року, в селах України нараховується 6,2 млн. житлових будинків, з яких 98% — у приватній власності);
- незайняте або частково зайняте в особистих селянських господарствах сільське населення складає понад 3 млн. чол. (середньорічна кількість працездатного населення, що проживає в сільській місцевості, складає 6,4 млн. осіб, значна кількість яких непрацевлаштована або частково зайнята);
- проблема збуту сільськогосподарської продукції, 2/3 якої виробляється в особистих селянських та фермерських господарствах [7].

Таким чином, може бути висловлена теза, що розвиток агротуризму в регіонах України є одним із напрямків залучення населення до підприємницької діяльності, потенціалом якого є людські ресурси сільської території та природно-рекреаційні ресурси, попит туристів на відпочинок у мальовничих сільських районах з метою відтворення фізичних та духовних сил туристів. Загальний соціально-економічний ефект створюється за рахунок застосування праці й створення нових робочих місць, подолання просторової асиметрії розвитку регіональної економіки і відтворення продуктивних сил суспільства. Відновлення та поширення діяльності закладів соціально-культурного призначення в туристично-рекреаційній галузі буде поступово формувати сферу нетрадиційних для села видів підприємницької діяльності у сфері гостинності та розваг. Звернемо увагу на те, що формування туристичного потоку у внутрішньому туризмі, різновидом якого є сільський аграрний туризм, по-перше, забезпечене положенням

ст.45 Конституції України, у якій закріплено право на відпочинок та щорічну відпустку. По-друге, забезпечення зайнятості населення у сфері сільського туризму в рамках особистого селянського господарства відображено статтею 1 Закону України «Про особисте селянське господарство». Визначення сільського аграрного туризму є пріоритетним шляхом розвитку сільських територій і населених пунктів, тобто посилення формуючих гарантій держави дозволяє значно прискорити процес становлення організаційно-правової та фінансово-економічної основи цього виду підприємницької діяльності у сфері аграрного туризму [8].

На нашу думку, **подальший розвиток підприємницької діяльності у сфері сільського аграрного туризму буде формуватися за рахунок диверсифікації таких видів економічної діяльності суб'єктів господарювання в рамках існуючого державного механізму регулювання підприємництва:**

1) надання характерних та супутніх туристичних послуг та реалізація туристичних товарів на підставі турагентської діяльності суб'єкта господарювання;

2) формування й реалізація комплексу послуг розміщення, харчування, транспортування, дозвілля та відпочинку, тобто регіонального туристичного продукту аграрного туризму на засадах ліцензування туроператорської діяльності з з'їзного та внутрішнього туризму;

3) залучення місцевого населення до підприємницької діяльності з туристичного супроводу індивідуальних туристів та туристичних груп на підставі отримання встановленого державними органами влади дозволу;

4) посередницькі послуги з бронювання та оренди «фермерських будинків», «сільських будинків» як індивідуальних засобів розміщення неготельного типу, визначених Державним стандартом.

Водночас, незважаючи на значну кількість нормативних документів, пов'язаних з наданням послуг сільського туризму, державні органи влади не мають належного механізму їх реалізації, відомчі накази є неефективними, що обумовлено відсутністю певної системності та їх взаємної неузгодженості з регіональними й місцевими органами виконавчої влади. Прикладом цього можуть бути проблеми з реалізацією Розпорядження КМУ «План заходів щодо державної підтримки розвитку сільського туризму на 2006-2010 роки» від 03.07.2006 №373-р, який був неузгоджений з Наказом Державної туристичної адміністрації України «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу» від 24.09.2004 №83 щодо визначення переліку фахівців-підприємців, які мають право на отримання дозволу туристичного супроводу у сфері сільського туризму як туристичні провідники. Це підкреслює думку, що державний ресурс майже не залучається внаслідок відсутності механізму реалізації на місцях територіальними органами влади, а підприємці сільського зеленого туризму не отримують інформації щодо розвитку свого потенціалу. Як показали дослідження стану розвитку підприємництва у сфері сільського туризму, консультативна допомога надається перш за все громадськими організаціями і має не державне, а локальне спрямування.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблем територіальної організації підприємницької діяльності в сфері аграрного туризму дає нам підстави зробити певні висновки:

1. Державні установи, які здійснюють регулювання підприємницької діяльності в галузі рекреації й туризму, не мають ефективного організаційно-економічного механізму залучення населення сільських територій до підприємницької діяльності з огляду на невідосконаленість нормативно-правової бази та непрозорість відомчих наказів та рішень.

2. Систематизація проблемних питань регулювання підприємницької діяльності в аграрному туризмі дозволяє розглядати її як основу подальшого формування соціального туризму та визначення особливих умов започаткування цієї діяльності. Держава повинна забезпечити власнику матеріальних ресурсів інфраструктури аграрного туризму пільговий режим ліцензування його виду економічної діяльності щодо формування туристичного продукту як комплексу послуг з розміщення, харчування, транспортування, організації дозвілля та відпочинку на сільських теренах.

3. Відсутність прозорості щодо переліку фахівців туристичного супроводу в сфері аграрного туризму обмежує право на впровадження підприємництва з цього виду діяльності на підставі дозволу, який видають структурні підрозділи з питань туризму обласних держадміністрацій.

4. Наказ Державної туристичної адміністрації від 24.09.2004 №83 «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцями туристичного супроводу» на виконання вимог ст.5 Закону України «Про туризм» неузгоджений з Державним класифікатором професій у народному господарстві України, що гальмує розвиток підготовки фахівців.

Отже, територіальний розвиток аграрного туризму є одним із напрямів застосування праці за рахунок створення нових робочих місць та активізації підприємницького потенціалу агротурекреативної діяльності в локальних районах регіонів України. Формування територіально-виробничих форм аграрного туризму буде спрямовано впливати на вирішення соціально-економічних проблем села; на зменшення рівня безробіття та розширення кола самозайнятості сільського населення, особливо молоді; на розширення можливостей реалізації продукції особистого селянського господарства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Світовий досвід організації сільського туризму: [метод. посіб. Вип. 1]. – Одеса: Центр розвитку та правової підтримки села, 2009. – 54 с.
2. Темпи зростання (зменшення) валової продукції сільського господарства (у січні-вересні 2010 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.feg.org.ua/docs/2010/>.
3. Кравцов С.С. Система державних гарантій розвитку сільського зеленого туризму в Україні / С.С.Кравцов // Вісник ДІТБ. – 2008. – №13. – С. 41-47.
4. Шимечко Г.І. Агротуризм як напрям підприємництва: теорія і практика: монографія / Г.І.Шимечко, Г.В.Черевко. – Львів: Ліга-Прес, 2009. – 206 с.
5. Липчук В.В. Агротуризм: організаційно-економічні засади розвитку: монографія / В.В.Липчук, Н.В.Липчук. – Львів: СПЛОМ, 2008. – 160 с.
6. Закон України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №31. – К.: Видавництво Верховної Ради.
7. Нездоймінов С.Г. Дослідження регіональних умов розвитку сільського туризму / С.Г.Нездоймінов // Харчова наука і технологія. Науково-виробничий журнал. – Одеса: ОНАХТ, 2010. – №3(12). – С.105-108.
8. Інституціональні засади та інструментарій збалансованого природокористування: монографія / [Б.В.Буркинський, С.К.Харічкова, Н.М.Андреева, О.А.Воробйова, С.Г.Нездоймінов та ін.]; під ред. д.е.н. проф. С.К.Харічкова. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2010. – 484 с.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2011